

## METALLSOZLIKDA VA MATOSUZLIKDAGI UYG'UN NAQSHLAR



Isakova A'lo

O'zR FA San'atshunoslik instituti stajor-tadqiqotchisi

[alo.isoqova@gmail.com](mailto:alo.isoqova@gmail.com)

<https://doi.org/10.5281/zenodo.23059045>

**Abstract.** Ushbu maqolada turkiy xalqlarning harbiy va hukmdorlik ramzlarida bo'lgan vositalarning amaliy san'atda aks etishi haqida so'z yuritiladi. Ma'lumki amaliy san'atda uchraydigan ornamentlar ramziy ma'nolarda ham kelishi, tarixiy jarayonlar ta'sirida boshqa bir tasvirga erilgani ko'p uchraydigan holat. Bu maqolada ham davlar ramzlaridan bo'lgan tug'larning amaliy san'atda, hususan Buxoro zardo'zlik san'atida uchrashiga misollar keltirilgan.

**Kalit so'zlar:** tug', yalov, qubbado'zlik, tojitung', tojigul, anorgul, doira, shamsiya.

**Абстракт.** В данной статье рассматривается отражение в прикладном искусстве средств, используемых в военных и правительственных символах тюркских народов. Известно, что элементы, встречающиеся в прикладном искусстве, также имеют символические значения, и под влиянием исторических процессов они часто переходят в другое изображение. В данной статье также приведены примеры использования тугов, являющихся символами государств, в прикладном искусстве, в частности, в золотошвейном искусстве Бухары.

**Ключевые слова:** туг, ялау, куббадузлик, тожитуг, тожигул, аноргул

**Abstract.** This article examines the reflection of the means used in the military and governmental symbols of Turkic peoples in applied art. It is known that elements encountered in applied art also have symbolic meanings and often transition into another image under the influence of historical processes. This article also provides examples of the use of tugs, which are symbols of states, in applied art, specifically in the gold embroidery art of Bukhara.

**Keywords:** tug, yalau, kubbaduzlik, tojitung, tozigul, anorgul

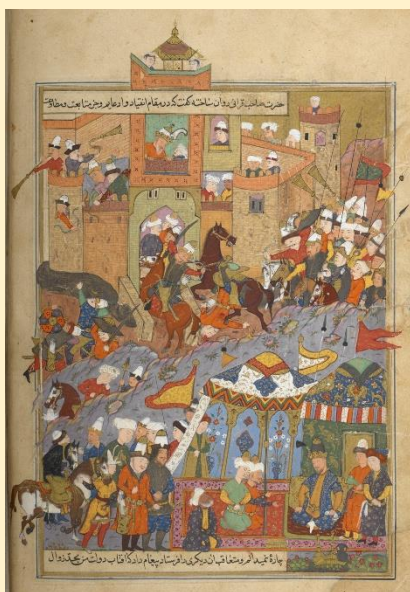
Buxoro zaminida deyarli 5000 yildan beri hayot qaynaydi. Ipak yo'lida joylashgan bu shahar azaldan savdo, ilm-fan, madaniyat va din markazi bo'lib kelgan. Muhammad ibn Ja'far Narshaxiy o'zining "Buxoro tarixi" asarida (milodiy 943–44-yillarda tugatilgan) shunday deydi: Buxoroning nomlari ko'p. Uning nomlaridan biri Numijkat edi. Uni "Bumiskat" deb ham ataganlar. Arab tilida 2 ta nomi bor. Biri "Madinat al Sufriya" — "mis shahri" va yana biri "Madinat Al Tujjar" — "Savdogarlar shahri"dir. Asrlar davomida juda koplal sulolalar va hatto mutelikni boshidan kechiradi. Ammo bu Buxoroni o'ziga hos bo'lgan metin irodasini sindirmadi, aksincha yanada mustahkamladi.

Buxoro ziyoratgohlariga, muzeylariga tashrif buyursangiz turli xildagi tug'larga ko'zingiz tushdi. Tug' qanday ahamiyatga ega edi? Tug' yoki yalov islomgacha bo'lgan davrda o'z ma'nosida mo'g'ul, xitoy, tibet, hind xalqlari orasida ham qo'llaniladi. Tug'larni davlatlar,

qabilalar, alohida harbiy bo‘linmalar o‘zlarining ilohiy kuchlari joylashgan makon hisoblab, yuqori qismiga bo‘ri, ajdar, dunyoning to‘rt tomonini ko‘rsatuvchi belgi, yirtqich qush va boshqa surat va shakllarni ya‘ni qabi ramzlarini joylashtirishgan.<sup>1</sup>

Islom kirib kelgandan keyin ham tug‘dan voz kechilmad. Biroq unga islomiy aqidalarni aks ettiruvchi elementlar kiritildi. Tug‘lar odat bo‘yicha quyidagi tarkibiy qismlardan iborat bo‘lgan: uzun butadan tayyorlangan yuqoriga qarab ingichkalashib boruvchi tana, eng yuqori qism – “toji tug‘”, tana va toji tug‘ni bir-biriga maxkamlovchi band, o‘ng qo‘lning ochilgan kafti – “panja” (forsiyda), “hamsa” (arabiyda), uchburchak oq (ba‘zan qora va jigarrang) mato, anor, qo‘ng‘iroqchalar, ot yoli yoki qo‘tos dumi, yarim oy, besh qirrali yulduz va boshqa ramziy elementlar. saqlanib qoldi, lekin uning ko‘rinishi bir o‘zgardi. Misol uchun dasta va tug‘ni bir-biriga maxkamlovchi band toji tug‘ga o‘ng qo‘lni ochiq holagi kafti – “panja”, qubba, 8 qirrali yulduz, yarim oy, yoki anor kabi shakllar kirib kelgan.

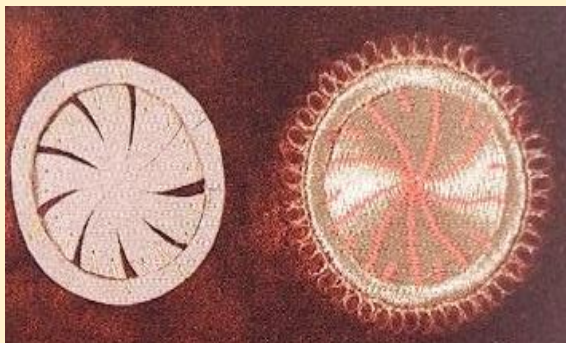
Tug‘dagi elementlar kashtachilik va misgarlikda bezak sifatida foydalanilgan va ular “tug‘barg”, “tug‘gul” deb yuritilgan. Zargarlikda qo‘llanilgan panja shaklidagi taqinchoqlarga ko‘plab duch kelimiz. Zargarlikda bezaklar asosan halqa va bo‘yintumorldan iborat. Tarxiy qo‘lyozamalardagi miniatyuralarga nazar tashlasak, Amir Temur bayrog‘ining yuqori qismidagi tug‘ning shakli qubbasi bo‘lgan. Qubba arabchada “gumbaz” bo‘lib, osmon, ko‘k yuzi ramzi hisoblanadi.



Temur Balxga hujum paytida 1370-yil.

Temur bayrog‘i dastasining yuqorida tojigtug‘ qismida qubba joylashgan bo‘lib, mulk allohning ekanligi, Temur hokimiyati yagona zot buyurgan farzlardan chetga chiqmasligi, uning adolatligiga ishora qilagan. Bu shaklni zardo‘zlidagi qadimiy an‘ana bo‘lgan qubbado‘zlikda ko‘rishimiz mumkin. Ikki turda qubba tikiladi. Oddiy va olmosli qubba. Qubbado‘zlik bu juda murakkab tikish jarayoniga ega uslub bo‘lib, yagona kompozitsiyaga keltirish uchun bir necha alohida jarayonlardan tashkil topadi. Dastlab qubbaning shakli andoza qirqib olinadi, keyin uni zar yoki kumush rang iplar bilan qabariq shaklda tikiladi. Uni alohida qirqib olib tayyor kompozitsiyaga mahkamlanadi. Olmosli qubbalarda qimmatbaxo toshlar bilan inkrustatsiya qilinadi.

<sup>1</sup> O‘, Ravshanov. Buxoro ziyoratgohlarida tug‘ saqlash an‘anasi. Fan va turmush jurnali. 2025

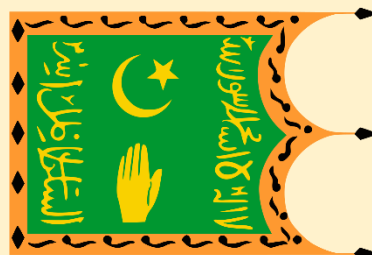


Qubba naqshi.

Shayboniylar davrida ayniqsa Abdullahon II hukmronligida Buxoro gullab-yashnaydi. Aynan Abdullaxon II hukmronligi davrida Buxoro xonligi o'z qudrati cho'qqisiga chiqadi. Abdullaxon II nafaqat ichki kurashlarga barham beradi, balki xonlik hududini kengaytirib, Xurosonning Mashhad, Nishopur va Sabzavor shaharlarini safaviylardan tortib oladi. Xiva xonligiga yurish qilib, uni Buxoro xonligiga qo'shib oladi. Sharqda esa Qoshg'arni ham o'z davlati tarkibiga kiritadi. Abdullaxon II davrida o'zbek davlatchiligi so'nggi bor ulkan sarhadlarga ega bo'ladi. Hatto Sibir xonligi ham Abdullaxonga siyosiy qaram bo'lib qoladi. Abdullaxon Amir Temurdan so'ng Turon zaminida ikkinchi eng yirik o'zbek davlatni barpo qilgandi.<sup>2</sup>



Besh panja yoki Fotima



Buxoro xonligi bayrog'i

Tug'larda juda ko'p uchraydigan shakl anor shali hisoblanadi. "Anor" shakldagi tug'lar muqaddas qadamjolarida, avliyolarning maqbaralarida uchraydi. Quddus as-sirruhu ya'ni olloh sirlarini biluvchi degan ma'nolar bildirgan bu tug' xalq amaliy san'atida esa oilani, serfarzandlilikni, insonning ichki olamini anglatadi, tasavvufiy qarashlarda, anor orqali islom dinining ichiga kirib borgan sari uning sirlari ko'pligini tushintirishga ham harakat qilingan.



Anor naqshi



<sup>2</sup> [https://uz.wikipedia.org/wiki/Abdullaxon\\_II](https://uz.wikipedia.org/wiki/Abdullaxon_II)

Zardo‘zlikda ko‘p uchraydigan yana bir bezak elementi tojigul hisoblanadi. Asosan bezak kompozitsiyaning chetlarida, liboslarning hoshiya qismlarda keng qo‘llaniladi. Albatta bu shakli tug‘larda aynan uchramaydi. Ammo Buxoroda olib borilgan qazishmalar natijasida topilgan bir qancha tug‘larning yuqori qismida tojitug‘ida shu ornamentni eslatuvchi elementlarni ko‘rishimiz mumkin.



Tojigul naqshi

Ba‘zi zardo‘zlik asarlarida yirik naqshlar uchraydi. Namoyonlar, zarpardalar, choponlarda madohil, tavaq kabi. Zardo‘zlikda doira romb yoki 8 burchakli yulduz shakllarining ichiga bir necha turdagi naqshlardan iborat kompozitsiyalar ishlanadi. Bu holat tug‘larda ham uchraydi. Misol uchun asosi anor bo‘lib yuqori qismiga tojigul, tojibarg, qubba yoki besh panja (Fotima ham deyiladi) shakllari ishlanadi.



Anor va tojigul naqshi

Albatta har bir xalq yoki imperiyalar qudratini aks ettiruvchi ramzlariga alohida e‘tibor bergan. Xususan jang maydonida har qanday holatda ham bayrog‘ini baland tutishga harakat qilgan. Chunki bayroqning qulashi yoki dushman qo‘liga o‘tishi mag‘lubiyat belgisi, deb qabul qilingan. “Temur tuzuklari”da qayd etilishicha, Temur o‘z qo‘shinidagi eng jasur askarlariga davlat timsollari — tug‘ va nog‘ora in‘om qilingan. Ularning sonlari askar rutbasiga ko‘ra belgilangan. Albatta bugungi kunda tarixiy ahamiyatga ega bo‘lgan atributlar keng muomilada emas, ammo amaliy san‘ati naqshlarida hamon barhayot va o‘zida millat ruhiyatini aks ettiradi.

*Foto va zardo‘zlik naqshlari O‘ Ravshanov ba B.Jumayevga tegishli.*

#### FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. B.Jumayev. Zardo‘zlik san‘ati. Sahnof 2022
2. O‘. Ravshanov. Buxoro ziyoratgohlarida tug‘ saqlash an‘anasi. Fan va turmush jurnali. 2025